

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

VARGA LÁSZLÓ

A történelmi esszé teherbírása egy Szabó Gyula-kötet alapján

Az irodalom és a történetírás határán mozgó műfajokban az erdélyi magyar kultúra hagyományosan gazdag. A hetvennégy évesen, 2004 decemberében meghalt Szabó Gyula novelláinak, regényeinek fiktív cselekménye gyakran valóságos történelmi eseményeken alapul, és értekező prózája is többnyire történelmi tárgyú. Az 1991-ben, *Ostorod volt-e Rodostó?* címmel megjelent írásait történelmi különtudósításoknak nevezte el. Tizenhetedik és tizennyolcadik századi erdélyi kéziratokat, leveleket, emlékiratokat, tudós munkákat dolgozott fel és kapcsolt össze saját értelmező, kommentáló megjegyzéseivel egységes szöveggé. Az eredeti szerzők között található a korszak históriájának elfeledett szereplői, hadvezérek és özvegyeik, éppúgy, mint történelmünk és irodalmunk jelesei, Apáczai Csere János és Mikes Kelemen. Érzelmek, jellemek, emberi magatartásformák rajzolódnak így ki, s a háttérben a kor történelme: a hosszú háborúk, belviszályok és rövid megnyugvások időszaka. A könyv stílusát, kompozícióját, nyelvi arculatát meghatározó írói szemlélet az egyéni és a közösségi életutak erkölcsi példajellegét emeli ki a szövegdokumentumok „elsajátításával”. A kötetben szereplő három történelmi esszé poétikai szerkezete azonos. Egy-egy rövidebb-hosszabb idézetet követ Szabó értelmező reflexiója, amit újabb idézettel támaszt alá az előbbi szerzőtől vagy más forrásból, hogy ezt is tovább elemezve jusson el olyan végkövetkeztetéseikig, amelyek ismét vendégszövegeket vonzanak.

A *Testamentum* Apáczai Csere János utolsó napjait mutatja be; 1659 szilveszterétől tekint vissza a tudós, író, tanár pályájára, önfeláldozó magatartására. Hat évvel korábban Utrechtben kinyomtatta magyar nyelven az általa írt *Magyar Encyclopédiát*, a kor tudományának foglalatát. Hazatért Erdélybe, hogy otthon taníthassa mindazon ismereteket, amelyeket külföldön megszerezhetett. Lelkesedését kevesen méltányolták. Kollégái a náluk fejtel nagyobb tehetségű riválist gyűlölték benne, s a rájuk hallgató, korlátolt fejedelem gátolta, akadályozta tevékenységét. A *Testamentum* hangvétele keserű, komor. Helyenként egy pamflet szenvedélyességével, indulatosságával kíséri nyomon az író elődjének elkeseredett és hiábavalónak látszó küzdelmét, amelyet kortársainak szellemi tunyasága, műveletlensége ellen vívott. Az uralkodó fejedelem, III. Rákóczi György

felelőtlen háborúskodása, bosszúálló természete szöges ellentéte az Apáczai vágyaiban élő fejedelmképnek, amit valóságos történelmi példaként neki nem adatott megismernie. Apáczai korát messze megelőző, széles látókörű értelmiségiként jelenik meg Szabó Gyula könyvének olvasói előtt. A történelemmel szemben kénytelen hivatását gyakorolni, elfogadtatni. A nyomorúságos körülményekből való szabadulás útjaként a művelődést, a tudás elterjesztését ajánlja kortársainak.

Az *Árváink* című esszé fő motívumai az egyéni és közösségi tragédiák, a háborúk, rab-ságok, testvérviszályok. A címszereplők azok az özvegyasszonyok – elsősorban a három Bornemissza-nővér –, akiket férjük halála után a kor nyelvezete ugyanúgy árváknak nevezett, mint az apa nélkül maradt gyermekeiket. Szabó filológiai aprólékosággal igazolja azt az állítását, hogy az „özvegy” és az „árva” szavakat szinonimaként használták. Megcáfolja azt a közkeletű vélekedést is, hogy Bethlen Kata a szerencsétlen, tragédiákkal terhes sorsa miatt vette volna fel az Árva írói előnevet. Bethlen Kata „nem talált ki semmit, nem költött a szerencsétlen sorsához illően semmi találó jelzőt – amitől az irodalmi fellegekben szépelgő utókor olyan általánosan tud gyönyörködni -, hanem özvegy lévén, azt írta a neve elé az özvegyi állapot bevett-általános korszakaként, hogy »Árva«.”

A kötet címadó írásában Szabó Gyula Mikes Kelemen fiktív leveleinek figyelmes olvasásával, sorainak továbbgondolásával mutatja meg a kényszerű emigráció létformáját. Eljátszik a gondolattal, hogy a nem létező „édes néném” helyett válaszlevelet ír Mikes Kelemennek. Az indítása nyelvi telitalálat, könnyen befészkelődhetne az eredeti levelek közé: „Édes Bácsim! Nekem bezzeg könnyű, mert nem kell kitaláljam magamnak kedet, mint kednek kellett kitalálnia az Édes Nénjét magának, hogy legyen valakije, valami belső lelki társasága abban a nagy hontalanságban és társtalanságban. Én most csak azt találtam ki, hogy ked nekem a Bácsim, olyanformán, miként bácsiim voltak az édesanyám fiútestvérei, míg éltek, és néném a leánytestvérei, amíg éltek.” Mégis lemond az állvelek folytatásáról, mert olyan utánozhatatlanul tökéletesnek ítéli a zágoni bujdosó szerepjátszását, hogy azt csak elrontani lehetne. Visszatér a *Testamentumban* és az *Árváinkban* alkalmazott technikához; az idézet-kommentár-idézet-kommentár szövegformáláshoz. Időrendben követi a levelek sorát a török földre érkezéstől az utolsó levélíg, kitérve minden lényeges mozzanatra, hogy teljes képet adhasson az idegenben töltött évtizedek testi-lelki hatásáról. Érezhetően mély belső azonosulással emeli ki azokat a szövegrészeket, amelyek Mikes alapvető jellemvonásáról, hűségéről tanúskodnak. Az esszét záró *Summázatban* nyíltan megvallja ennek az azonosulásnak a természetes okát: a hűséget a saját helyzetében is nélkülözhetetlen erénynek tartja. Láthatóan mindent dokumentálni akar, kedvtelve elidőz apró részleteknél, jellemző szófordulatoknál éppúgy mint a történelmi súlyú eseményeknél. De a választott poétikai szerkezet, az idézetek és kommentárok egymáshoz kötése gyakran öncélúvá válik. Olyan Mikes-levelekből is sűrűn idéz, amelyek pusztán ismétlik az előzőket. Mintha a levelek teljes feltárása, a folyamatosság igénye erősebb lenne a kiválasztás igényességénél.

A kéziratok, levelek, emlékiratok mondatainak és a saját kommentáló szövegeinek összekapcsolásával létrehozta egy filológiai adatokkal hitelesített esszé egyéni változatát. Ugyanakkor nehezen kikerülhető csapdát is állított magának: túlbonyolítottá, körülmenyeskedővé, száraz nyelvezetűvé váltak az írásai. A mondatok gyakran képtelenek betölteni a szövegben nekik rendelt funkciót, mert szövevényes felépítésük éppen a kapcsolódási pontok felismerhetőségét gátolja. A történelmi tények s a szöveg-dokumentumok mennyisége meghaladja a történelmi esszé teherbírását.

Szabó Gyula egy értékrendszer közvetít a régiek történelmi példája által. Írásainak erénye is elsősorban történetírói, nem szépírói. Elemzéseivel, leírásával, szövegértelmezéseivel rekonstruálja e múltbeli magatartásmintákat.